

Επιμορφωτικό σεμινάριο

Διαπολιτισμική αγωγή και κοινωνική αλληλεπίδραση στο σχολείο

«Κοινωνικές σχέσεις συμμαθητών και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες»

Κωνσταντίνος Μπίκος

Συνοπτικές σημειώσεις

Τ.Ε.Ε. Ν. Μουδανιών
1, 8 και 12 Φεβρουαρίου 2007

Οι σχέσεις συνομηλίκων και η κοινωνικοπαιδαγωγική αποστολή του σχολείου

Ο εκπαιδευτικός μπορεί να συμβάλει στη βελτίωση της συνοχής και του ψυχολογικού κλίματος της ομάδας που λέγεται σχολική τάξη, στην απαλλαγή του μαθητή από το άγχος της κοινωνικής απόρριψης, όπως και στην αύξηση της ικανοποίησης που αποκομίζει ο μαθητής από τη συμμετοχή του στην ομάδα της τάξης. Προσδοκώμενο επακόλουθο αυτής της ικανοποίησης είναι η βελτίωση της αυτοεικόνας του και η βελτίωση της απόδοσής του, η βελτίωση δηλαδή τελικά της σχολικής του επίδοσης

Η σχολική τάξη ως ομάδα συνομηλίκων

Η **σχολική τάξη ως κοινωνική ομάδα** δεν είναι απλά μια «συνάθροιση ατόμων», αλλά ένα κοινωνικό σύστημα με ιδιαίτερη διάρθρωση και πλέγμα ζωτικών σχέσεων

Δομή και λειτουργία της ομάδας της τάξης(τυπική δομή): Ρόλοι – Θέσεις - Κοινωνικό κύρος ή κοινωνική ισχύς (social status) – Νόρμες συμπεριφοράς. Χαρακτηριστικό στοιχείο του ρόλου του μαθητή: καλείται να υλοποιήσει μάθηση σε δύο διαφορετικά επίπεδα μάθησης, στα οποία αντιστοιχούν δύο διαφορετικές, ωστόσο συμπληρωματικές πλευρές του μαθητικού ρόλου.

Το πρώτο αφορά τη **σχέση** του μαθητή με τους «άλλους» και τη μάθηση που προκύπτει από τη συμμετοχή στην αλληλεπίδραση στα πλαίσια αυτής της σχέσης (κοινωνική μάθηση).

Το δεύτερο αφορά το **περιεχόμενο** της διδακτέας ύλης (το οποίο όμως είναι αδιανόητο χωρίς τη σχέση μαθητή – δασκάλου και μαθητή - μαθητή) και τη μάθηση που προκύπτει από την τριβή με αυτό

Σχέσεις συνομηλίκων στην ομάδα της τάξης (άτυπη δομή): Η διαπροσωπική έλξη οδηγεί σε άτυπες/φιλικές σχέσεις και το σχηματισμό άτυπων υποομάδων στην ευρύτερη ομάδα.

Βασική επιδίωξη κάθε παιδιού: η συγκρότηση, αναγνώριση και αποδοχή της **εικόνας του Εγώ**. Τα παιδιά και οι έφηβοι στρέφονται στους άλλους για να εξηγήσουν ποιοι πραγματικά είναι ή για να επιβληθούν.

Οι συνομηλικοί τους πάλι απαιτούν την οπωσδήποτε ένταξή τους στην τυπική ή άτυπη ομάδα, ένταξη που έχει ως προϋπόθεση την **αποδοχή των κανόνων συμπεριφοράς** και την καθολική **συμμόρφωση στους στόχους της**. Τυχόν **απόρριψη** από την πλευρά των συνομηλίκων μπορεί να προκαλέσει στο παιδί αυξημένο άγχος, χαμηλή αυτοεκτίμηση, εχθρότητα και να επηρεάσει αρνητικά την κατοπινή **κοινωνική προσαρμογή** του, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε περαιτέρω απόρριψη

Η βασικότερη ποιοτική διάφορα σε σύγκριση με τις γονεϊκές σχέσεις έγκειται στο γεγονός ότι οι σχέσεις συνομηλίκων στηρίζονται στην **αρχή της ισότητας**. Μέσα από αυτές δίνεται η ευκαιρία στο παιδί να μεταβάλει τις σχέσεις του και από δεδομένες και συμπληρωματικές με τους γονείς, να τις βιώσει με τους συνομηλίκους του ως συντροφικές ή συνεργατικές και σίγουρα όχι ως δεδομένες

Οι σχέσεις του μαθητή με τους συμμαθητές του έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα, διότι, σε σύγκριση με τις οικογενειακές, είναι **πολυπληθέστερες, ισότιμες, συντροφικές**, και ακριβώς επειδή είναι **λιγότερο συνεχείς και μόνιμες, λιγότερο καταπιεστικές** αλλά παράλληλα και **όχι αρκετά ασφαλείς**

Άλλη βασική επιδίωξη κάθε μέλους είναι η **απόκτηση κοινωνικού κύρους**, έτσι αναδεικνύονται **οι ηγετικές φυσιογνωμίες**, όπως και αντίθετα **οι κοινωνικά αδύναμοι** και απομονωμένοι που ασκούν λίγη ή ελάχιστη επιρροή.

Η προτεραιότητα των συναισθηματικών παραγόντων

Παντού όπου ζουν και εργάζονται άνθρωποι σε ομάδες, εμφανίζονται ορισμένες επιδράσεις της ομάδας, **συναισθηματικού χαρακτήρα**, οι οποίες επηρεάζουν την απόδοση και τη συμπεριφορά των μελών τους. Οι συναισθηματικοί παράγοντες, όπως η **γενική ατμόσφαιρα**, η **ύπαρξη κινήτρων** και η **ευχαρίστηση των μελών της ομάδας** για την ομαδική ζωή, ξεπερνούν σε σπουδαιότητα τους **αντικειμενικούς παράγοντες**, που σχετίζονται με θέματα **οργάνωσης υγιεινής** (π.χ. φωτεινότητα στο χώρο εργασίας), με το **επίπεδο της αμοιβής** ή τη **διάρκεια των διακοπών**.

Η διαπίστωση για την **προτεραιότητα των συναισθηματικών συντελεστών** στην ομαδική ζωή ισχύει και για τη σχολική τάξη. Όταν επικρατεί καλή ατμόσφαιρα στην ομάδα της τάξης, αυτή ανταποκρίνεται ευκολότερα σε δύσκολες καταστάσεις (π.χ. διαγωνίσματα, εξετάσεις), οι μαθητές κουράζονται με βραδύτερο ρυθμό, είναι συναισθηματικά σταθερότεροι, είναι επιδεκτικότεροι ενθάρρυνσης, η τάξη έχει λιγότερους ταραξίες και ασκεί μεγαλύτερη αυτοπειθαρχία. Οι κοινωνικές σχέσεις μέσα στην τάξη επηρεάζουν το κατά πόσο νιώθουν ευχαρίστηση οι μαθητές που βρίσκονται στο περιβάλλον της. **Η ικανοποίηση από τη συμμετοχή τους στη συγκεκριμένη τάξη έχει άμεση επίδραση στην απόδοσή τους, αλλά και γενικότερα στην ψυχική τους.**

Το σύγχρονο σχολείο δε θεωρείται πλέον ένας απλός πληροφοριοδότης που εξοπλίζει με γνώσεις τους μαθητές του. Εξίσου σημαντική κρίνεται και η κοινωνική του αποστολή. Η γένεση της ομάδας της τάξης έχει τυπική προέλευση. Η εξέλιξή της όμως μπορεί να **είναι τυπική αλλά και συγχρόνως άτυπη**. Ενώ κάθε ομάδα έχει δύο επίπεδα δραστηριοτήτων, την εργασία και τις διαπροσωπικές σχέσεις, για την ομάδα των εφήβων και των παιδιών το δεύτερο επίπεδο έχει πολύ μεγαλύτερη σπουδαιότητα

Διαπροσωπική αντίληψη και αντιμετώπιση του «άλλου»

Η ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων στη σχολική τάξη στηρίζονται στη **διαπροσωπική αντίληψη** (interpersonal perception), του τρόπου δηλαδή με τον οποίο αντιλαμβάνεται και αντιμετωπίζει κάποιο υποκείμενο ένα άλλο υποκείμενο. Ειδικότερα βέβαια επηρεάζονται από τη **διαπροσωπική έλξη (interpersonal attraction)**.

Η αντίληψη του «άλλου» επηρεάζεται από τη λειτουργία γενικότερα της ανθρώπινης αντίληψης, η οποία έχει τα εξής ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά:

- Η αντίληψη έχει την τάση να **οργανώνει** στοιχεία, γι' αυτό χαρακτηρίζεται ως **ενεργητική διαδικασία** και όχι παθητική. Πρόκειται δηλαδή για διαδικασία επεξεργασίας των στοιχείων της πραγματικότητας. Έτσι το αποτέλεσμα της **δεν είναι μία πιστή απεικόνιση της πραγματικότητας** αλλά σχετίζεται με τις συνθήκες, την ψυχοσυναισθηματική κατάσταση, τις πρότερες εμπειρίες, τα κίνητρα και τις προσδοκίες του υποκειμένου.
- Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό της αντίληψης είναι και η **επιλεκτικότητα**, η τάσης της δηλαδή να επιλέγει από την πληθώρα στοιχείων και πληροφοριών και να επεξεργάζεται μόνο κάποια συγκεκριμένα
- **Οι προηγούμενες εμπειρίες**, π.χ. επαφές με κάποιο υποκείμενο, επιδρούν σημαντικά στην κατανόηση και αντίληψη της επίκαιρης κατάστασης ή του συγκεκριμένου περιστατικού
- Εκτός από τις συνειδητές, στη διαμόρφωση μιας διαπροσωπικής αντίληψης συμβάλλουν και ορισμένες **μη ελεγχόμενες και αυτόματες** ή ασυνείδητες διαδικασίες πρόσληψης και επεξεργασίας των πληροφοριών
- Μπορεί τέλος να παρουσιάζει μία **τάση γενίκευσης – απλούστευσης**: οι άνθρωποι έχουν την τάση να γενικεύουν με βάση μεμονωμένα στοιχεία. Παράλληλα να τοποθετούν τα πρόσωπα σε **γνωστικές**

κατηγορίες και να συμπεριφέρονται απέναντι σε άτομα, που στην πραγματικότητα διαφέρουν μεταξύ τους, σαν να είναι όμοια.

Επίδραση των προκαταλήψεων στην αντιμετώπιση του διαφορετικού

Προκειμένου να γίνει κατανοητός ο τρόπος αντιμετώπισης κοινωνικών φαινομένων που απασχολούν την επικαιρότητα, επιστήμονες της Κοινωνικής Ψυχολογίας χρησιμοποίησαν τον όρο «**κοινωνικές αναπαραστάσεις**». Μία απόπειρα ορισμού τους θα ήταν η εξής: «Κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι μια μορφή ειδικής γνώσης (κοινή γνώμη), οποία έχει κοινωνική καταγωγή». Ειδικότερα:

- Πρόκειται για τρόπους πρακτικής σκέψης που προσανατολίζονται προς την επικοινωνία, την κατανόηση και τον έλεγχο του κοινωνικού, υλικού και ιδεατού περιβάλλοντος

- Παράγονται μέσα από ειδικές συνθήκες επικοινωνίας, αναδύονται μέσα από συγκεκριμένες συνθήκες και επιτελούν συγκεκριμένες λειτουργίες

Ο Serge Moscovici (1961) πιστεύει ότι οι κοινωνικές αναπαραστάσεις έχουν δύο πλευρές.

Η πρώτη πλευρά είναι η **Παθητική**: *εικόνα της πραγματικότητας στον ανθρώπινο εγκέφαλο (αντίγραφο),*

και η δεύτερη είναι η **Ενεργητική**: *η “σημασία” με την οποία επενδύεται κάθε εικόνα-σύμβολο (αναπαράσταση).*

Εκτός από τις δύο πλευρές που περιγράφει ο Moscovici, υπάρχουν ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία αποδίδονται στις κοινωνικές αναπαραστάσεις:

- Δεν θεωρούνται ότι είναι κάτι το στατικό, αλλά βρίσκονται σε συνεχή **αλληλεπίδραση και μεταβολή ανάλογα με κανόνες, αξίες και έννοιες** που ισχύουν ή συνδέονται με αυτές

- Ορισμένοι ισχυρίζονται ότι σε κάθε κοινωνική αναπαράσταση υπάρχει ένα σύστημα “**προσδοκιών και προβλέψεων**”

- Σχετίζονται με τη δράση ή την αντιμετώπιση του μέλλοντος, **προσανατολίζουν δηλαδή τις ενέργειες που πρόκειται να επακολουθήσουν**

- Θεωρούνται και ως μια **ιδιαίτερη μορφή συμβολικής σκέψης**.

Υπάρχουν διάφοροι φορείς, οι οποίοι συντελούν στην ανάπτυξη τέτοιου είδους γνώσεων, δηλαδή κοινωνικών αναπαραστάσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Τύπος, ο οποίος ως γνωστόν συμβάλλει στη διαμόρφωση **διαδόσεων**. Οι δημοσιογράφοι - ως αναπόσπαστο «εργαλείο» του Τύπου - συλλέγουν πληροφορίες από ειδικούς για κάποιο θέμα. Στη συνέχεια τις μεταδίδουν για ενημέρωση του κοινού αλλά συνήθως τις «εκλαϊκεύουν», τις προσαρμόζουν δηλαδή στους στόχους ή τις απόψεις τους αλλά και στα ενδιαφέροντα ή τις προσδοκίες των αναγνωστών τους. Μ’ αυτόν τον τρόπο συντελούν στη μετατροπή των **σχετικών γνώσεων σε κοινωνικές αναπαραστάσεις**.

Αυτού του είδους η πληροφόρηση χαρακτηρίζεται από πλουραρισμό, από χαλαρή – όχι αυστηρά επιστημονική – λογική, αλλά εμπεριέχει και αντιφάσεις. **Βασικός της στόχος είναι η διαμόρφωση κοινής γνώμης και όχι απαραίτητα η επιστημονική απάντηση στην αντιμετώπιση φαινομένων ή γεγονότων.**

Άλλο σημαντικό μέσο διάδοσης των κοινωνικών αναπαραστάσεων αποτελούν και οι διάφοροι ιδεολογικοί φορείς της σύγχρονης κοινωνίας, όπως π.χ. τα πολιτικά κόμματα ή η εκκλησία. Αυτοί οι φορείς συμβάλλουν στη **μετάδοση της γνώσης**. Στηριζόμενοι σε ένα προϋπάρχον ιδεολογικό πλαίσιο προσαρμόζουν ή και διασκευάζουν το περιεχόμενο της γνώσης, κάνοντας συνήθως επιλεκτική αναφορά σε στοιχεία που τους εξυπηρετούν ή

ταιριάζουν με τις δικές τους θέσεις. Βασικός τους στόχος είναι να διαμορφώσουν στάσεις απέναντι σε κάποιο θέμα, φαινόμενο ή γενικότερα γνώση.

Τέλος υπάρχουν και ιδεολογικοπολιτικοί φορείς, οι οποίοι φθάνουν στην παρουσίαση αυτής της γνώσης με τα χαρακτηριστικά **προπαγάνδας**. Η γνώση διαστρέφεται σε προπαγάνδα, συνήθως στις περιπτώσεις που υπάρχουν συγκρουσιακές διομαδικές σχέσεις, όπου δηλαδή συγκρούονται τα συμφέροντα κάποιων κοινωνικών ομάδων. Αυτή η συνθηματική και χωρίς αυστηρή λογική παρουσίαση της γνώσης έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία στερεοτύπων και προκαταλήψεων.

Η δημιουργία στερεοτύπων και προκαταλήψεων ποικίλλει, ανάλογα με τον φορέα και τον τρόπο που συντελεί στη διαμόρφωση κάποιας κοινωνικής αναπαράστασης. Οι κοινωνικοί επιστήμονες κατέληξαν στην εξής αντιστοιχία:

- α) η διάδοση συντελεί στη διαμόρφωση γνώμης,**
- β) η μετάδοση συντελεί στη διαμόρφωση στάσης και**
- γ) η προπαγάνδα συντελεί στη διαμόρφωση στερεοτύπων.**

Όπως είναι φανερό η αντιμετώπιση του φαινομένου της παρουσίας ανθρώπων με διαφορετική πολιτισμική προέλευση σε μια κοινωνία περνάει από όλα τα «φίλτρα», που αναφέρθηκαν παραπάνω. **Η εικόνα λοιπόν, που σχηματίζει ο κοινωνικός περίγυρος, για τους «διαφορετικούς» είναι αναμενόμενο να έχει στοιχεία είτε διαδόσεων, είτε μετάδοσης, είτε ακόμη και προπαγάνδας.**

Στερεότυπα

Στην αντιμετώπιση του «άλλου» και ιδιαίτερα του διαφορετικού λειτουργούν τα λεγόμενα **«στερεότυπα»**. Όταν γίνεται λόγος για τα στερεότυπα και τη διαμόρφωση στερεοτύπων, κρίνεται αναγκαίο να δοθεί ένας κοινά αποδεκτός ορισμός τους: **“ως στερεότυπα, ορίζονται μια σειρά ή ένα σύνολο στάσεων απέναντι σε μια κατηγορία ανθρώπων”** (Hollander 1986). Τα στερεότυπα δεν είναι μονοδιάστατα, αλλά παρουσιάζουν μία ποικιλία και περιγράφονται από συγκεκριμένες ιδιότητες:

- Συχνά πρόκειται για **εικόνες, δηλαδή εντυπώσεις** από χαρακτηριστικά ανθρώπων με μια δεδομένη ομαδοποίηση (Hollander 1986:262)
- Άλλοτε πάλι ως στερεότυπα θεωρούνται **ευρέως διαδεδομένες και απλοποιημένες αξιολογικές εικόνες σχετικά με μια κοινωνική ομάδα** και τα μέλη της (Hogg & Vaughan 1998, σ.47).
- Σε κάθε αλληλεπίδρασή μας **γνωρίζουμε τους ανθρώπους με κάποιο από τα πιο προφανή χαρακτηριστικά τους** (π.χ. άνδρας, φοιτητής, Αλβανός), το οποίο τους κατατάσσει σε κάποια κατηγορία. Αυτό το χαρακτηριστικό τείνει να δεσμεύει τις εντυπώσεις ή την αντίληψή μας. Τείνουμε παραπέρα να αντιλαμβανόμαστε ή και να δεχόμαστε μόνο στοιχεία που είναι συνεπή με το αντίστοιχο στερεότυπο π.χ. Αλβανός-κλέφτης.

Σε ένα κλασικό πλέον πείραμα των Haire και Grune (1950), η σύνδεση *εργάτης και έξυπνος ή μορφωμένος* υπέστη από τα υποκείμενα την ακόλουθη επεξεργασία,, δηλαδή διαστρέβλωση:

- α) τα υποκείμενα ή αγνοούσαν την σύνδεση,
- β) ή τη διαστρέβλωσαν,
- γ) ή τους έπαιρνε πολύ ώρα να την κατανοήσουν,
- δ) ή προβίβαζαν τον εργάτη σε εργοδηγό/μηχανικό.

- Η αντίληψή μας λοιπόν λειτουργεί παίρνοντας υπόψη προεξέχοντα ή πολύ «χτυπητά» χαρακτηριστικά.
- Τα στερεότυπα οδηγούν συχνά σε **γνωστική ασυμφωνία**. Αυτό συμβαίνει κυρίως, όταν παρουσιάζονται στοιχεία που δεν ευθυγραμμίζονται με τη βασική αντίληψη ή εικόνα ή κατηγοριοποίηση που έχει κάνει ο φορέας ενός στερεοτύπου.
- **Αυτοεκπληρούμενη προφητεία:** μια στερεοτυπική αντίληψη μπορεί να προκαλέσει μια ανάλογη συμπεριφορά, η οποία συμπεριφορά με τη σειρά της παγιώνει μία πίστη ή μία αντίληψη (Hogg & Vaughan, 1998, σ. 331).

Πώς λειτουργεί; Οι προσδοκίες και οι πεποιθήσεις ενός ατόμου για ένα πρόσωπο, έχουν ως άμεση συνέπεια να επηρεαστεί και η συμπεριφορά του ατόμου για το πρόσωπο αυτό. Συνήθως η συμπεριφορά του δευτέρου ευθυγραμμίζεται ανταποκρινόμενη στη συμπεριφορά και τις προσδοκίες του άλλου.

Βέβαια τα στερεότυπα δεν αφορούν μόνο τις σχέσεις μεταξύ δύο ατόμων, αλλά πρόκειται για **ευρέως διαδεδομένες γενικεύσεις σχετικά με τα μέλη κάποιας κοινωνικής ομάδας**. Συνήθως πρόκειται για πολύ απλουστευμένες εικόνες, που **δίνουν έμφαση και υπερτονίζουν δυσφημιστικά χαρακτηριστικά**. Το αποτέλεσμα τους είναι ότι συχνά δημιουργούν ή βασίζονται σε περίοπτες διαφορές ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες.

Τα στερεότυπα βέβαια δεν είναι αποκομμένα από την κοινωνική φύση του ανθρώπου, αλλά αποτελούν συστατικά στοιχεία των προκαταλήψεων, των διακρίσεων και γενικότερα των διομαδικών σχέσεων και χρησιμεύουν με τη σειρά τους για την ερμηνεία των ατελειώτων διαφοροποιήσεων του κοινωνικού κόσμου.

Εκτός από τις προαναφερθείσες ιδιότητες των στερεοτύπων, τα στερεότυπα αναγνωρίζονται και από ορισμένα χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα:

- Διευκολύνουν να χαρακτηρίζονται **μεγάλες κοινωνικές ομάδες με λίγα κοινά χαρακτηριστικά**.
- Αλλάζουν ή εξαλείφονται με **αργό ρυθμό**.
- Αποκτώνται σε **πολύ μικρή ηλικία**, δυστυχώς πριν να αποκτήσει το παιδί οποιαδήποτε γνώση για την ανάλογη κοινωνική ομάδα.
- Γίνονται περισσότερο προφανή και εχθρικά, όταν υπάρχουν και **διομαδικές συγκρούσεις**.
- Δεν μπορεί κανείς να μιλά για **λανθασμένα ή ανακριβή στερεότυπα**, διότι χρησιμεύουν για να νοηματοδοτούν διομαδικές σχέσεις.

Προκαταλήψεις (prejudice)

Τα στερεότυπα όπως αναφέρθηκε και παραπάνω αποτελούν συστατικά στοιχεία των προκαταλήψεων. Οι Perez και Mugny (1989) ισχυρίστηκαν ότι οι προκαταλήψεις και ο ρατσισμός αποτελούν μια απ' τις πιο δυνατά **παγιωμένες στάσεις**, εγγεγραμμένες στην αιωνιότητα.

Η έννοια του ρατσισμού δείχνει απόλυτα συνυφασμένη με εκείνη των προκαταλήψεων. Οι τελευταίες, μάλιστα, μελετήθηκαν ιδιαίτερα σε σχέση με τις φυλετικές διακρίσεις. Ο βασικός λόγος είναι ότι η αντίληψη της ετερότητας προκαλεί τάσεις ενδοομαδικής εύνοιας ή αντίθετα υποτίμησης του «άλλου/διαφορετικού».

Κατά καιρούς έγιναν αρκετές απόπειρες να οριστεί με σαφήνεια τι είναι οι προκαταλήψεις. Ένας ορισμός υποστήριξε ότι προκατάληψη είναι: «**η στάση που προδιαθέτει το άτομο να σκεφτεί ή να δράσει με τρόπους ευνοϊκούς ή δυσμενείς έναντι μιας ομάδας/κατηγορίας ή των μελών της**». Ο G. Allport (1954) με τη σειρά του πίστευε ότι «**η προκατάληψη βασίζεται σε μια λανθασμένη και άκαμπτη γενίκευση**». Μια άλλη άποψη

υποστήριξε ότι προκατάληψη είναι: «μία προκατειλημμένη κρίση που διαμορφώνεται πριν, αντίθετα ή παρά τα αντικειμενικά στοιχεία. Πρόκειται και για μία συναισθηματική στάση που δεν αλλάζει εύκολα από αντίθετες πληροφορίες».

Οι προκαταλήψεις όπως και οι κοινωνικές αναπαραστάσεις και τα στερεότυπα αποτελούνται από κάποια χαρακτηριστικά γνωρίσματα:

- Οι προκαταλήψεις **παρεκκλίνουν από τους κανόνες της λογικής** και της δικαιοσύνης.
- Στην προκατάληψη υπεισέρχονται και οι τρεις συνιστώσες της στάσης: γνωστική (στερεότυπα), **συναισθηματική, βουλητική ή ετοιμότητας για συμπεριφορά**

Θεωρείται μάλιστα ότι υπάρχει άμεση διασύνδεση ανάμεσα στις **Αξίες**→ στις **Στάσεις**→ και στις **Προκαταλήψεις**.

Οι προκαταλήψεις επιπλέον ποικίλλουν ως προς τη **μορφή εκδήλωσης** και **την έντασή τους**. Ο G. Allport (1954) μάλιστα επιχειρήσε να δώσει μία κλίμακα «αύξης» των προκαταλήψεων: **την ονομαζόμενη κλίμακα αρνητικής δράσης** (The Nature of Prejudice):

1. Προφορική επίθεση
2. Αποφυγή-περιορισμός του άλλου
3. Διακρίσεις ως προς τα δικαιώματα
4. Φυσική βία
5. Εξολόθρευση

Οι προκαταλήψεις δημιουργούν μία μαζική κατηγοριοποίηση σε μεγάλες ομάδες πληθυσμού, πολλές φορές ανεξάρτητα από τις όποιες ιδιαιτερότητες της κατάστασης ή τη λειτουργία διαφόρων στερεοτύπων.

Προκαταλήψεις και διαπροσωπική αντίληψη

Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις, τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις λειτουργούν και επηρεάζουν τη λεγόμενη διαπροσωπική αντίληψη. Τον τρόπο δηλαδή με τον οποίο αντιλαμβάνεται και αντιμετωπίζει κάποιο υποκείμενο ένα άλλο υποκείμενο.

Η **κατηγοριοποίηση** ως προάγγελος των **στερεοτύπων αντιλήψεων**: υπάρχει μια έμφυτη νοητική δομή, η οποία οργανώνει με βάση συγκεκριμένους νόμους τις εμπειρίες του ανθρώπου (Gestalt psychologie). Οι στερεότυπες αντιλήψεις για κοινωνικές ομάδες, οφείλονται στη διανοητική ενέργεια για απλοποίηση των πολλών πληροφοριών από τον κοινωνικό περίγυρο. (Allport, G. (1954): The Nature of Prejudice, Cambridge: Addison-Wesley).

Κάθε στερεοτυπική αντίληψη έχει δύο επίπεδα:

- α) το γνωστικό**, που περιλαμβάνει ότι γνωρίζει ή νομίζει ότι γνωρίζει κάποιος για μια κοινωνική ομάδα ή κατηγορία και
- β) το συναισθηματικό**, που περιλαμβάνει στοιχεία που δείχνουν την αντιμετώπιση αυτής της κατηγορίας π.χ. θετική – αρνητική (Γεώργας 1995).

Ένας παράγοντας τέλος που επηρεάζει επίσης σημαντικά τη διαπροσωπική αντίληψη είναι η **απόσταση**. Παίζει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο, διότι όσο λιγότερη επαφή υπάρχει μεταξύ δύο πολιτισμικών ομάδων τόσο πιο απλουστευμένες και στερεοτυπικές είναι οι μεταξύ τους αντιλήψεις. Αντίθετα όσο μεγαλύτερη εξοικείωση και

επαφή υπάρχει, δίνεται η ευκαιρία στα μέλη των δύο ομάδων να γνωρίσουν τουλάχιστον την πολυπλοκότητα που διακρίνει κάθε πολιτισμική ομάδα.

Η σημασία της γνώσης του εκπαιδευτικού για τις σχέσεις των μαθητών της τάξης του

Κάθε τάξη είναι μια δυναμική συναρμογή από ατομικά χαρακτηριστικά, γι' αυτό το λόγο όμως αποτελεί και μια εντελώς **ξεχωριστή - ατομική περίπτωση**. Το λεγόμενο κλίμα της σχολικής τάξης επηρεάζεται λοιπόν από τον εκπαιδευτικό ή το σχολείο ως ίδρυμα, στο οποίο είναι ενταγμένη, αλλά και από τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των μαθητών που την απαρτίζουν, όπως και από την ποιότητα των σχέσεων που επικρατούν μέσα σ' αυτήν.

Η γνώση των μηχανισμών της ομάδας θα βοηθήσει τον εκπαιδευτικό να σχηματίσει πληρέστερη εικόνα και για το σύνολο της τάξης ως ομάδας αλλά και για την ιδιαιτερότητα κάθε μαθητή ή για το πρόβλημα που τυχόν παρουσιάζει. Μία εύχρηστη και αξιόπιστη μέθοδο για τη διερεύνηση / διάγνωση των κοινωνικών σχέσεων στη σχολική τάξη παρέχει η **κοινωνιομετρία**. Ο εκπαιδευτικός που ενδιαφέρεται μπορεί με την κοινωνιομετρική ερώτηση να συλλέξει πληροφορίες για το **ρόλο, την κοινωνική θέση και τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας κάθε μαθητή της τάξης του**.

Βασική παραδοχή της κοινωνιομετρίας: όταν ένα άτομο συναντά κάποιο άλλο μπορεί να αισθανθεί **έλξη, απόθνηση ή αδιαφορία**. Αυτό αποκαλύπτεται με τη λεγόμενη «**κοινωνιομετρική ερώτηση**», η οποία έχει συνήθως δύο σκέλη π.χ. «με ποιον θα θέλατε να κάθεστε στο θρανίο και με ποιον δεν θα θέλατε». Παράλληλα ζητείται πάντα και αιτιολόγηση των απαντήσεων, όπως και ιεράρχηση των προτιμήσεων ή απορρίψεων.

Οι απαντήσεις των μαθητών σχετίζονται και με το **κριτήριο επιλογής**. Στο παράδειγμα το κριτήριο είναι «σύντροφος στο θρανίο» και αυτό αποτελεί την αιτία κατάταξης των μελών της ομάδας στις διάφορες κατηγορίες των **δημοφιλών, των απομονωμένων, των εξοστρακισμένων** κ.λ.π. Αλλάζοντας το κριτήριο επιλογής συμβαίνουν συχνά και διαφοροποιήσεις στη σύνθεση των υποομάδων που σχηματίζονται ανάλογα με το επίπεδο δημοτικότητας. Έτσι ένα μέλος που κατατάσσεται στους δημοφιλείς, όταν η ερώτηση αφορά την ψυχαγωγία, μπορεί να έχει μέτριο status ως σύντροφος στην εργασία. Η μεγάλη αξία της μεθόδου σε σύγκριση με άλλες είναι το γεγονός ότι εξασφαλίζει μία «**εκ των έσω**» (**insider**) **προοπτική**. Τα ίδια τα μέλη της ομάδας εκφράζουν τις συμπάθειες ή αντιπάθειές τους και οι διαπιστώσεις δε στηρίζονται στην αντίληψη κάποιου εξωτερικού παρατηρητή.

Ο προβληματισμός για την καταγραφή των απορρίψεων: στις εφαρμογές του λεγόμενου κοινωνιομετρικού τεστ θεώρησα εξίσου ενδιαφέρον να μάθω τις επιλογές και τις απορρίψεις τους, διότι μ' αυτόν τον τρόπο αποκαλύπτονται οι δυνάμεις που συμβάλλουν στη συνοχή της ομάδας, αλλά και οι δυνάμεις που δρουν διασπαστικά. Εκτός βέβαια από την επιδίωξη για πληρέστερη «χαρτογράφηση» των κοινωνικών σχέσεων έχει πλέον δοθεί απάντηση και στο ερώτημα, κατά πόσον συμβαδίζει η διατύπωση αρνητικών σχολίων για συμμαθητές με τη βασική επιδίωξη της κοινωνιομετρίας, που είναι η βελτίωση των κοινωνικών σχέσεων στη σχολική τάξη.

Ο προβληματισμός για τη σκοπιμότητα της ζήτησης των αρνητικών επιλογών στηρίχθηκε σε απόψεις των M. Hyman και S. Hyman (1984). Διατύπωσαν την επιφύλαξη ότι η μέτρηση και της αρνητικής δημοτικότητας μπορεί να ενθαρρύνει τη διατύπωση αρνητικών σχολίων για τους συμμαθητές και επιπλέον να εξωθήσει τα παιδιά να ερμηνεύουν την παρουσία των συμμαθητών που δεν συμπαθούν ακόμη πιο αρνητικά. Ωστόσο μετά από αντιπαραθέσεις μίας δεκαετίας δόθηκε πειστική και τεκμηριωμένη απάντηση από τους D. Bell-Dolan και A.

Wessler (1994). Μέσα από μία ευρύτατη επισκόπηση των σχετικών ερευνών διαπίστωσαν ότι οι υπόλοιποι μαθητές δεν αυξάνουν τις αρνητικές αλληλεπιδράσεις τους με τους συμμαθητές χαμηλής δημοτικότητας. Όπως σημειώνουν χαρακτηριστικά «ο κίνδυνος από τη συμμετοχή σε μία κοινωνιομετρική μελέτη δεν είναι μεγαλύτερος, από εκείνον που υφίσταται στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις». Επιπλέον, οι ίδιοι οι απορριπτόμενοι δεν απομονώνονται ακόμη περισσότερο ούτε εκφράζουν συχνότερα συναισθήματα δυσαρέσκειας, στεναχώριας ή μοναξιάς, μετά τη συμμετοχή τους σε κοινωνιομετρικές έρευνες.

Οδηγίες - Υλικά για την πραγματοποίηση του κοινωνιομετρικού τεστ

Μπορεί με κάποια αφορμή να γίνει κάποια συζήτηση για τις ανθρώπινες σχέσεις στη σχολική τάξη, στη διάρκεια της οποίας οι μαθητές μπορούν να ενημερωθούν για το τεστ, και να δηλωθούν οι στόχοι και η χρησιμότητά του. Τα υλικά που χρειάζονται είναι ένα φύλλο όπου μπορούν να είναι δακτυλογραφημένες οι οδηγίες για τις επιλογές και απορρίψεις τους. Σε ένα δίφυλλο μπορούν να σημειώσουν το ονοματεπώνυμό τους και στην πρώτη σελίδα να γράψουν τη λέξη «**Επιλογές**», ενώ στην τρίτη τη λέξη «**Απορρίψεις**». Οι οδηγίες μπορούν να έχουν την εξής διατύπωση:

«Καταγράψτε στην πρώτη σελίδα τα ονόματα των συμμαθητών σας με τους οποίους θα θέλατε να συνεργάζεστε, αν υποθέταμε ότι εργαζόσασταν κατά ομάδες εργασίας. Στην τρίτη σελίδα σημειώστε τα ονόματα αυτών με τους οποίους δε θα θέλατε να συνεργάζεστε. Δίπλα από τα ονόματα σημειώστε και τον ή τους λόγους επιλογής ή απόρριψής σας. Πρώτο στη σειρά σημειώστε το όνομα του συμμαθητή με τον οποίον θα θέλατε περισσότερο να συνεργάζεστε (πρώτη σελίδα) ή που δε θα θέλατε σε καμιά περίπτωση (τρίτη σελίδα).

Δεν υπάρχει περιορισμός στο πόσους αναφέρετε. Μπορείτε να σημειώσετε τα ονόματα αγοριών ή κοριτσιών χωρίς καμία διάκριση, με τη βεβαιότητα ότι οι απαντήσεις σας θα διαφυλαχθούν απόρρητες. Απαντήστε μόνοι σας χωρίς να επηρεάζετε ή να επηρεάζεστε. Έχετε στη διάθεσή σας όσο χρόνο θέλετε».

Επεξεργασία των δεδομένων του κοινωνιομετρικού τεστ

α) Υπολογισμοί που αφορούν τα άτομα: αφού συγκεντρώθηκαν τα δίφυλλα με τις απαντήσεις των παιδιών, καταστρώθηκαν οι **κοινωνιομετρικοί πίνακες** (sociomatrices). Καταγράφηκαν τα αρχικά των ονομάτων τους σε **οριζόντια και κάθετη διάταξη** και σημειώθηκαν οι **επιλογές ή απορρίψεις** που έκανε κάθε παιδί. Από το δίφυλλο με τις απαντήσεις του μαθητή ΚΟΚ για παράδειγμα προκύπτει ότι ως πρώτη επιλογή συντρόφου αναφέρει τον ΜΑΣ (κατά την οριζόντια διάταξη), ενώ ως δεύτερη τον ΚΟΠ, ως τρίτη τον ΠΑΕ κ.ο.κ. Η πρώτη ιεραρχικά επιλογή ή απόρριψη αντιστοιχούσε στο βαθμό 5, η δεύτερη στο βαθμό 4, ενώ από την πέμπτη και πέρα επιλογή βαθμολογούνταν όλες με 1. Για να ξεχωρίζουν οι επιλογές από τις απορρίψεις, οι αριθμοί που αντιστοιχούσαν σε απορρίψεις διαγράφηκαν με μια οριζόντια γραμμή. Ενώ οι **αμοιβαίες επιλογές και απορρίψεις** δηλώθηκαν με έναν κύκλο γύρω από τον αριθμό που δείχνει την ιεράρχηση π.χ. ❸ (Βλ. στο Επίμετρο τον Κοινωνιομετρικό Πίνακα της Γ΄Π.). Όπως είναι φανερό, πρόκειται για έναν πίνακα συχνότητων, ο οποίος επιτρέπει την περιληπτική και παραστατική απεικόνιση των δεδομένων, όπως και τον υπολογισμό των βασικών δεικτών κεντρικής τάσης, όπως ο μέσος όρος και η σταθερή απόκλιση.

Μέσα από την κατάρτιση του κοινωνιομετρικού πίνακα μπορεί να έχει κανείς μία γενική και πανοραμική εικόνα της διάρθρωσης των κοινωνικών σχέσεων σ' αυτήν την τάξη αλλά φαίνεται παραστατικά και η κοινωνική

θέση κάθε μέλους της τάξης. **Στις δύο τελευταίες οριζόντιες γραμμές το P (positive)** συμβολίζει τις επιλογές, ενώ **το n (negative)** τις απορρίψεις που δέχθηκε κάθε μαθητής. Αυτοί οι βαθμοί συμβολίζουν ανάλογα το θετικό (P) κοινωνιομετρικό status και το αρνητικό (n) κοινωνιομετρικό status του κάθε μαθητή.

Επιπλέον πληροφορίες για τη δημοτικότητα των μελών δίνει και το **άθροισμα των βαθμών που δηλώνουν την ιεράρχηση της επιλογής και αντίστοιχα της απόρριψης** (Petillon 1982). Αυτό γίνεται σαφές, αν συγκρίνει κανείς τα άτομα ΞΑΕ και ΠΑΕ, τα οποία δέχονται από έξι (6) επιλογές και τρεις (3) και δύο (2) αντίστοιχα απορρίψεις. Το άθροισμα των βαθμών ιεράρχησης των επιλογών του ΞΑΕ δίνει σύνολο εννέα (9), ενώ το άθροισμα των βαθμών ιεράρχησης των απορρίψεων δίνει σύνολο οκτώ (8). Αντίστοιχα το άθροισμα των βαθμών ιεράρχησης των επιλογών για τον ΠΑΕ δίνει σύνολο δεκαοκτώ (18) και το άθροισμα των βαθμών ιεράρχησης των απορρίψεων που δέχεται δίνει σύνολο πέντε (5). Είναι προφανές ότι το άτομο ΠΑΕ προτιμάται περισσότερες φορές ως πρώτη ή δεύτερη επιλογή και αντίθετα δεν αποτελεί την πρώτη ή δεύτερη απόρριψη από τους συμμαθητές του.

Άλλη πληροφορία που μπορεί κανείς να αποκομίσει από τον κοινωνιομετρικό πίνακα είναι η **συναισθηματική επέκταση** (expansion) κάθε μέλους της ομάδας. Στον πίνακα καταδεικνύεται στις κάθετες στήλες με το \bar{P} , που δηλώνει τις επιλογές που κάνει κάθε άτομο και αντίστοιχα με το \bar{n} , που δηλώνει τις απορρίψεις που κάνει κάθε άτομο. Με άλλα λόγια δείχνει τον αριθμό των συμμαθητών, στους οποίους «απευθύνεται» με θετικό ή αρνητικό τρόπο.

Μία από τις πιο σημαντικές πληροφορίες δίνουν και οι δείκτες \bar{P} και \bar{n} , που υποδηλώνουν αντίστοιχα τον αριθμό των **αμοιβαίων επιλογών** και των **αμοιβαίων απορρίψεων** που σημειώνονται ανάμεσα στα μέλη της τάξης και δηλώνονται στις **δύο τελευταίες κάθετες στήλες**. Πρόκειται για σημαντικούς δείκτες, διότι απεικονίζουν είτε τις δυνάμεις συνοχής και φιλίας είτε αντίθετα τις συγκρούσεις και τις αντιπάθειες στην ομάδα της τάξης.

β) Υπολογισμοί που αφορούν την ομάδα: Προκειμένου να σχηματίσει κανείς μία γενικότερη εικόνα της δομής των κοινωνικών σχέσεων σ' αυτήν την ομάδα, μπορεί να υπολογίσει **το άθροισμα των επιλογών και το άθροισμα των απορρίψεων** που γίνονται συνολικά. Για την τάξη Γ' Π. το άθροισμα των επιλογών είναι 221 ενώ των απορρίψεων 161. Αντίστοιχα, **ο μέσος όρος επιλογών** είναι 7.1, ενώ **ο μέσος όρος απορρίψεων** είναι 5.2.

Πρόκειται για χρήσιμο δείκτη κεντρικής τάσεως προκειμένου να αποκομίσει κανείς πληροφορίες γενικά για την κοινωνικότητα των μελών αυτής της ομάδας. Παράλληλα μπορεί να συγκρίνει τον μέσο όρο με τον αριθμό επιλογών ή απορρίψεων, που δέχεται κάθε μέλος. Έτσι, μ' αυτόν το δείκτη ως μέτρο σύγκρισης μπορεί να σχηματίζει μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα σχετικά με τη δημοτικότητα και τη θέση του κάθε μέλους στο σύνολο της τάξης. Και οι δύο μέσοι όροι είναι αρκετά υψηλοί και βέβαια ο αριθμός επιλογών σχετίζεται με την κοινωνικότητα της εφηβικής ηλικίας, η οποία σ' αυτό το στάδιο επεκτείνεται στο μέγιστο αριθμό συντρόφων σε σύγκριση με άλλες ηλικίες.

Ο υψηλός μέσος όρος επιλογών θα πρέπει όμως να συνδυασθεί τόσο με το δείκτη συνοχής της τάξης όσο και με το μέσο όρο απορρίψεων. Ο μεν δείκτης συνοχής είναι χαμηλός, ενώ ο μέσος όρος απορρίψεων υψηλότερος του αναμενόμενου γι' αυτήν την ηλικιακή ομάδα. Το συμπέρασμα που συνάγεται είναι ότι η μεγάλη συναισθηματική επέκταση που παρουσιάζουν οι μαθητές αυτής της τάξης, δεν συνδυάζεται και με το ανάλογο «δέσιμο» της ομάδας, η οποία φαίνεται να χαρακτηρίζεται από αντιθέσεις και αντιπάθειες.

Οι πληροφορίες που αποκομίζονται από τους παραπάνω δείκτες μπορούν να συνδυαστούν και με τη μελέτη των αιτιολογήσεων για τις επιλογές ή απορρίψεις των μαθητών. Είναι πράγματι διαφωτιστικές, διότι η αναφορά κατά παράταξη σε πολυάριθμους συντρόφους χωρίς ανάλογες και ποικίλες αιτιολογήσεις δείχνει ότι αυτό γίνεται

μάλλον αβασάνιστα. Παράλληλα από τις αιτιολογήσεις των απορρίψεων προκύπτουν παράπονα από πολλούς μαθητές σχετικά με τη συμπεριφορά συμμαθητών τους. Προφανώς η ομάδα δεν έχει καταφέρει να αναπτύξει ένα σύστημα κανόνων κοινά αποδεκτό και προκύπτουν συχνά αντιπαραθέσεις. Ταυτόχρονα δεν αποκαλύπτεται πρόβλημα υπερβολικού ανταγωνισμού, κάτι το οποίο δείχνει κατά κύριο λόγο ότι οι πρακτικές των εκπαιδευτικών προφανώς δεν υποθάλπουν τον ανταγωνισμό.

Τέλος ο αριθμός αμοιβαίων επιλογών χρησιμεύει, όπως προαναφέρθηκε, για τον υπολογισμό του **δείκτη συνοχής** της ομάδας της τάξης. Πόσο, δηλαδή, «δεμένη» εμφανίζεται η συγκεκριμένη ομάδα. Η κοινωνική συνοχή της ομάδας υπολογίζεται σύμφωνα με τον τύπο:

$$\text{Συνοχή της ομάδας} = \frac{\text{Πλήθος αμοιβαίων επιλογών}}{n(n-1)}$$

2

Όπου **n** ο αριθμός των μελών της ομάδας. Στον αριθμητή σημειώνεται ο **πραγματικός αριθμός αμοιβαίων επιλογών** που έγιναν, ενώ στον παρονομαστή σημειώνεται ο **δυνατός αριθμός αμοιβαίων επιλογών** που θα μπορούσαν να γίνουν. Στην περίπτωση των τεσσάρων τάξεων που εξετάσαμε ο δείκτης συνοχής έδωσε τα εξής πηλίκα:

$$\text{Συνοχή της Γ΄Π.} = \frac{86}{465} = 0,184$$

Άξιο παρατήρησης είναι το γεγονός ότι, όπου γίνονται πολλές αμοιβαίες επιλογές, το πηλίκο τείνει προς τη μονάδα. Γίνεται κατανοητό ότι στην ιδανική περίπτωση, όπου κάθε μέλος της ομάδας θα επέλεγε όλους τους υπόλοιπους συμμαθητές του, το πηλίκο θα έπρεπε να ισούται με τη μονάδα. Ανάλογα, όσο μικρότερο το πηλίκο τόσο χαμηλότερη είναι και η συνοχή της ομάδας της τάξης. Την χαμηλότερη συνοχή την είχε η ομάδα της τάξης Γ΄₂₄, ενώ την υψηλότερη η ομάδα της τάξης Α΄ Π. Τυχαία και στις τέσσερις τάξεις το n ήταν 31.

Πολύτιμο υλικό είτε για τον ερευνητή είτε για τον εκπαιδευτικό, που ενδιαφέρεται για το κοινωνικοπαιδαγωγικό του έργο και τη βελτίωση των κοινωνικών σχέσεων στην ομάδα της τάξης, αποτελούν και οι **αιτιολογήσεις των επιλογών και απορρίψεων**. Με την επεξεργασία τους έχει τη δυνατότητα να κατανοήσει **τα κριτήρια** με τα οποία επιλέγουν ή απορρίπτουν συντρόφους οι μαθητές. Ταυτόχρονα οι αιτιολογήσεις των συμμαθητών του δημιουργούν για κάθε μαθητή ένα **«προφίλ»**. Στην ουσία δηλαδή περιγράφουν συμπεριφορές ή στοιχεία του χαρακτήρα του και αποτελούν ένα πολύ χρήσιμο **διαγνωστικό εργαλείο** για τον εκπαιδευτικό που ενδιαφέρεται.

Φιλικές κλίκες

Η άτυπη δομή της σχολικής τάξης, η οποία στηρίζεται στο πλέγμα συμπαθειών, που αναπτύσσονται ανάμεσα σε ορισμένα μέλη της, έχει ως αποτέλεσμα το σχηματισμό **υποομάδων** μέσα στην ευρύτερη ομάδα της τάξης. Πρόκειται για χαρακτηριστική περίπτωση **ομάδων των συνομηλίκων** (peer group). Το παιδί, ιδιαίτερα όσο πλησιάζει προς την εφηβεία, αναζητεί τρόπους για να χειραφετηθεί από τον έλεγχο των ενηλίκων και να οργανώσει το χώρο και το χρόνο του με το δικό του τρόπο. Σε αυτό το πλαίσιο έχει την ευκαιρία να δοκιμάσει συμπεριφορές ή να ασχοληθεί με θέματα, τα οποία στην οικογένεια ή το σχολείο θα ήταν απαγορευμένα ή οι λύσεις θα ήταν από

άλλους υπαγορευμένες. Βασικό πεδίο δηλαδή της χειραφέτησής του αλλά και της κοινωνικής ένταξής του αποτελεί η ομάδα συνομηλίκων.

Σχετικά με τη σημαντικότητα αυτών των ομάδων είναι χαρακτηριστικά τα πορίσματα ερευνών που έδειξαν ότι η αποδοχή, που απολαμβάνουν οι έφηβοι από την ομάδα συνομηλίκων, ενισχύει την αυτοπεποίθησή τους σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ότι την ενισχύει η αποδοχή από τον εκπαιδευτικό ή τα αδέρφια τους. Μόνον η αποδοχή εκ μέρους των γονέων είχε ισχυρότερη επίδραση σε σύγκριση με την αποδοχή από την ομάδα συνομηλίκων.

Πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό αυτών των ομάδων είναι ότι σχηματίζονται με προσωπική επιλογή των μελών τους, χαρακτηρίζονται από ομοιότητα χαρακτηριστικών των μελών τους και επιπλέον το μέγεθός τους διευκολύνει την επικοινωνία μεταξύ τους. Έτσι θεωρούνται ότι συμβάλλουν αποφασιστικά στην κοινωνικοσυναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών.

Συχνά αυτές οι υποομάδες παίρνουν τα χαρακτηριστικά της φιλικής κλίκας (clique). Οι παράγοντες που συντελούν στο σχηματισμό μιας κλίκας είναι ποικίλοι: μπορεί να είναι αντικειμενικοί, όπως π.χ. η ηλικία, το φύλο, η σχολική επίδοση ή μπορεί να είναι ψυχοκοινωνικοί όπως π.χ. η ομοιότητα στάσεων και αξιών ή η ομοιότητα ενδιαφερόντων. Μπορεί επίσης να είναι κοινωνιολογικοί, όπως π.χ. το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο των γονέων, ή η κοινωνικοπολιτισμική τους προέλευση. Κάποιες φορές συντελούν και οικολογικοί παράγοντες, όπως η φυσική εγγύτητα π.χ. κατοικία στην ίδια γειτονιά ή διαδρομή με το ίδιο λεωφορείο. Τέλος η σύνδεση των παιδιών μπορεί να οφείλεται και σε τυχαίους παράγοντες, όπως η σύνδεση παιδιών που έτυχε να καθίσουν την πρώτη μέρα του σχολείου σε διπλανάς θέσεις (Kirchler 1993).

Τα δομικά χαρακτηριστικά τους δεν είναι τόσο αποφασιστικής σημασίας όσο η λειτουργία τους ως υποομάδων, καθώς αναπτύσσουν μία ιδιαίτερη **κουλτούρα συνομηλίκων** (peer culture). Κάθε τέτοια ομάδα αναπτύσσει δηλαδή ένα δικό της σύστημα από ιδέες, προτεραιότητες, αξίες και νόρμες συμπεριφοράς. Η σημαντικότερη επίδρασή της έγκειται στο γεγονός ότι τα μέλη της αποδίδουν μεγάλη βαρύτητα σ' αυτές τις ιδέες ή στάσεις και ανάλογα είναι μεγάλη η επίδρασή τους στη συμπεριφορά τους. Αυτή η επίδραση συντελείται κυρίως μέσα από τη μεγάλη **συχρότητα επικοινωνίας**, όπως και τον προσωπικό και εμπιστευτικό χαρακτήρα της επικοινωνίας μεταξύ των μελών τους, ο οποίος φθάνει και μέχρι την ανάπτυξη ιδιαίτερου κώδικα συνεννόησης.

Άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό αυτών των υποομάδων είναι ο πολύ υψηλός βαθμός **συνοχής** (cohesion) που τις χαρακτηρίζει και ο οποίος εξασφαλίζεται από την όμοια αντιμετώπιση θεμάτων της καθημερινής ζωής, λόγω του κοινού συστήματος αξιών που ασπάζονται τα μέλη τους. Ο κοινωνικός έλεγχος που ασκούν στη συμπεριφορά των μελών τους και αντίστοιχα η **συμμόρφωση** που επιτυγχάνουν είναι επίσης πολύ υψηλή. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι συχνά κάποιος μαθητής προτιμά να δεχθεί τις επιπλήξεις ή και την τιμωρία από το δάσκαλο, παρά την αποδοκμασία των συντρόφων του στην κλίκα.

Οι μαθητές έχουν επίγνωση της ύπαρξης αυτών των υποομάδων και προσαρμόζουν ανάλογα τη συμπεριφορά τους. Η ύπαρξή τους είναι κάτι το φυσιολογικό και το αναμενόμενο. Εκτός άλλων σημαντικών λόγων οφείλεται και **στην αδυναμία των ανθρώπων να αλληλεπιδρούν το ίδιο στενά με πολλούς άλλους**.

Η ανάπτυξη και η βίωση της κουλτούρας συνομηλίκων γίνεται στο πλαίσιο της υποομάδας που χαρακτηρίζεται φιλική κλίκα. Για τη συμβίωση ειδικότερα στη σχολική τάξη η ύπαρξη αυτών των υποομάδων αρχίζει να γίνεται προβληματική, όταν αιτία για τη σύμπτωσή τους είναι κάποια έλλειψη ικανοποίησης ή κάποια

δυσaréσκεια για τη συμμετοχή τους στην ομάδα της τάξης. Τότε τα «standards» και οι επιδιώξεις της κλίμακας είναι διαφορετικά ή έρχονται σε σύγκρουση με τα «standards» και τις επιδιώξεις της τάξης

Σ' αυτό το σημείο το μεγαλύτερο πρόβλημα το δημιουργεί ένα χαρακτηριστικό αυτών των ομάδων, το οποίο υπό κανονικές συνθήκες ισχύει ως θετικό γνώρισμα για κάθε ομάδα και πρόκειται για την **υψηλή συνοχή τους**. Η συνοχή, η οποία δείχνει το δέσιμο και τη σύμπνοια που επικρατεί σε μια ομάδα, συμβάλλει καταρχήν στην **ευχαρίστηση** των μελών της από το γεγονός ότι ανήκουν σ' αυτήν και επιπλέον συμβάλλει και στην **αποτελεσματικότητά** της.

Η συνοχή όμως, ενώ ενοποιεί τα μέλη της επιμέρους ομάδας, ταυτόχρονα τα διαχωρίζει έντονα από τα μη μέλη, δημιουργώντας στεγανά ανάμεσα στην υπόλοιπη ομάδα και στη φιλική κλίμα. Μπορεί δηλαδή να δημιουργήσει εμπόδια και αποκλεισμούς στην ενδοομαδική επικοινωνία και να έχει επιπτώσεις στο κλίμα ανθρωπίνων σχέσεων της σχολικής τάξης. Η συνοχή επιπλέον μπορεί να πάρει αρνητική χροιά και στην **αντιμετώπιση του διαφορετικού**. Μια πολύ συνεκτική ομάδα μπορεί να συντελέσει και στην απόρριψη συμμαθητών που διαφέρουν π.χ. ως προς την πολιτισμική τους προέλευση. Με αυτήν την έννοια οι φιλικές κλίμακας μπορεί να είναι εμπόδιο στην ομαλή και αρμονική λειτουργία της τάξης ως ομάδας, με άμεση επίπτωση στην απόδοσή της.

Οι απομονωμένοι μαθητές

Το κοινωνιομετρικό τεστ παρέχει αντικειμενικές πληροφορίες στον εκπαιδευτικό και για την προβληματική κατηγορία των μαθητών, που απορρίπτονται από τους συμμαθητές τους και απομονώνονται κοινωνικά. Η επισήμανση αυτών των μαθητών και κυρίως η διευκρίνιση των λόγων, που οδηγούν στην απόρριψη και απομόνωσή τους, αποτελεί από κοινωνικοπαιδαγωγική άποψη το πολυτιμότερο υλικό για τον εκπαιδευτικό, ο οποίος έχει τη βούληση να ασχοληθεί με τη βελτίωση των κοινωνικών σχέσεων στην τάξη του.

Το αρχικό ενδιαφέρον άλλωστε του πατέρα της κοινωνιομετρίας J.L. Moreno υπήρξαν οι λεγόμενες **ενδοομαδικές συγκρούσεις** και η **διαπροσωπική έλξη**. Ειδικότερα επιχείρησε κατά τη δεκαετία του 1930 να διερευνήσει, κατά πόσον πρόσφατοι μετανάστες έγιναν αποδεκτοί στο νέο εργασιακό περιβάλλον των Η.Π.Α. από τους κατοίκους. Με άλλα λόγια η πιθανότητα απόρριψης, όπως και οι λόγοι που οδηγούν σ' αυτήν ήταν προφανώς ο κύριος λόγος της ανάπτυξης και των αρχικών εφαρμογών της κοινωνιομετρίας.

Η ανάλυση της δομής των κοινωνικών σχέσεων με το κοινωνιομετρικό τεστ τοποθετεί αυτούς τους μαθητές σε δυσμενείς θέσεις ή κατηγορίες. Αυτά τα άτομα φαίνεται να ασκούν ελάχιστη επιρροή, η δε παρουσία τους στην τάξη εκτιμάται είτε ως αρνητική είτε ως αμελητέα. Φαίνεται επιπλέον ότι αποκλείονται από την επικοινωνία, διότι συχνά επισύρουν αντιπάθειες για το άτομό τους και γενικά έχουν προκαλέσει δυσμενείς προσδοκίες.

Θα πρέπει βέβαια να διευκρινιστεί καταρχήν ότι η έννοια της κοινωνικής απομόνωσης έχει ποικίλες αποχρώσεις και διαφορετική ένταση. Ήδη από νωρίς έχει γίνει η διάκριση ανάμεσα στους απλά **αγνοημένους** (neglected) και στους **απορριπτόμενους ή εξοστρακισμένους** (rejected). Τους μεν πρώτους φαίνεται να τους αγνοούν οι συμμαθητές τους και αυτό αποτυπώνεται στις επιλογές που δέχονται, οι οποίες μπορεί να είναι ελάχιστες ή και καμία. Δεν προκαλούν δηλαδή απαραίτητα την απόρριψη από την πλευρά των συμμαθητών τους αλλά βιώνουν την αδιαφορία για το πρόσωπό τους. Ανάλογα και οι ίδιοι δεν κάνουν αισθητή την παρουσία τους στην τάξη καθώς επιλέγουν συνήθως ελάχιστους (έναν ή δύο) συμμαθητές τους.

Οι πιο προβληματικοί για τη συμβίωση στην τάξη όμως είναι οι απορριπτόμενοι, διότι συγκεντρώνουν δυσανάλογο αριθμό απορρίψεων σε σύγκριση με τις επιλογές που δέχονται. Η διαφορά μάλιστα με τους προηγούμενους έγκειται και στο γεγονός ότι κάποιοι από αυτούς δέχονται και αρκετές επιλογές, έχουν δηλαδή επαφές και συμπάθειες μέσα στην ομάδα της τάξης αλλά παράλληλα επισύρουν και **σημαντικά περισσότερες απορρίψεις από το μέσο όρο απορρίψεων της τάξης**.

Επειδή η απόρριψη από την ομάδα των συνομηθικών αποτελεί σοβαρό ψυχοπαιδαγωγικό πρόβλημα έχουν διεξαχθεί πολυάριθμες έρευνες, οι οποίες καταρχήν επιχειρούν να διερευνήσουν τους λόγους απόρριψης. Κάποια από τα σχετικά πορίσματα συνοψίζονται στη βασική διαπίστωση ότι παρουσιάζεται καταρχήν ιδιαίτερα **υψηλή συσχέτιση ανάμεσα στην επιθετική συμπεριφορά των μαθητών και την πιθανότητα απόρριψης από τους συμμαθητές τους**. Αυτό μπορεί να διατυπωθεί βέβαια και αντίστροφα: το κοινωνικό status και η κοινωνική αποδοχή που απολαμβάνει κάποιος μαθητής έχουν σημαντικά αρνητική συσχέτιση με την επιθετική και αντικοινωνική συμπεριφορά του.

Ένα ερώτημα που απασχόλησε επιπλέον τους ερευνητές ήταν και κατά πόσον η επιθετικότητα είναι αιτία της κοινωνικής απόρριψης ή αποτέλεσμα. Διαπίστωσαν ότι ισχύουν και τα δύο, δηλαδή σε κάποιες περιπτώσεις ένας μαθητής προκαλούσε με την επιθετικότητά του την απόρριψη εκ μέρους των συμμαθητών του, σε άλλες όμως περιπτώσεις αντιδρούσε απλά με επιθετικότητα στην απόρριψη που αισθανόταν. Στο πλαίσιο μάλιστα της κοινωνικής αλληλεπίδρασης δημιουργείται ο φαύλος κύκλος η απόρριψη να προκαλεί επιθετικότητα, η δε επιθετικότητα με τη σειρά της να προκαλεί παραπέρα απόρριψη κ.ο.κ. Πρόκειται για ένα γενικότερο ερώτημα, το οποίο είναι δύσκολο να απαντηθεί. Το κατά πόσον δηλαδή τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, όπως και της συμπεριφοράς αυτών των μαθητών είναι αιτία ή συνέπεια της δυσμενούς κοινωνικής τους θέσης.

Εκτός από την επιθετικότητα αιτία για την απόρριψη και κοινωνική απομόνωση των μαθητών μπορεί να είναι η **ενοχλητική συμπεριφορά**. Έτσι σε μικρές ηλικίες συχνά αποτιμάται πολύ αρνητικά η αταξία και η παρακώλυση του μαθήματος. Άλλη συχνή αιτία απόρριψης μπορεί να είναι και η **αντικοινωνική συμπεριφορά**, ενώ πολλές αντιπάθειες προκαλούν και οι νευρικές και αγχώδεις αντιδράσεις.

Τα κοινωνικά αδύναμα παιδιά παρουσίαζαν μια απροθυμία να επιλέξουν πολλούς συμμαθητές τους. Αντίθετα τα παιδιά με υψηλό status επιλογής παρουσίαζαν μεγάλη συναισθηματική επέκταση, επιλέγοντας μεγάλο αριθμό συμμαθητών τους. Επιβεβαιώθηκε έτσι η υπόθεση του P. Hofstätter (1968) σύμφωνα με την οποία, άτομα που στέλνουν πολλά μηνύματα επικοινωνίας, δέχονται ανάλογα και τις περισσότερες απαντήσεις, πράγμα που τους παρέχει ανανεωμένη ώθηση για εκπομπή. Επιβεβαιώθηκε επιπλέον και η ειδικότερη υπόθεση, σύμφωνα με την οποία μαθητές με υψηλό κοινωνιομετρικό status κάνουν ανάλογα περισσότερες και θετικότερες εκτιμήσεις για τους συμμαθητές τους.

Το πρόβλημα είναι ότι εμπειρίες αποτυχίας ή απόρριψης των μαθητών οδηγούν σε **χαμηλή αυτοεκτίμηση** και τελικά σε αποστροφή προς το σχολείο και τις δραστηριότητές του. Έχει μάλιστα διαπιστωθεί ότι τα απορριπτόμενα/έξοστρακισμένα παιδιά παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά σχολικής εγκατάλειψης και ακολουθούν με πολύ χαμηλότερο ποσοστό τα αγνοημένα ή παραμελημένα.

Τα απομονωμένα μέλη έχουν αίσθηση της κοινωνικής τους απόρριψης, διότι οι συμμαθητές τους το δείχνουν με διάφορους τρόπους. Μπορεί να αποφεύγουν να καθίσουν σε διπλανές θέσεις, να αποφεύγουν την συνεργασία ή την ψυχαγωγία μαζί τους. Μπορεί τέλος να το διατυπώνουν και με λόγια προσβλητικά ή επιτιμητικά. Αυτή η αντιμετώπιση έχει αντίκτυπο στην **αυτοεικόνα τους**, η οποία σχετίζεται κατά κύριο λόγο με τις **προσδοκίες που**

έχουν οι ίδιοι από τον εαυτό τους αλλά και με τις προσδοκίες που φανερώνουν και οι άλλοι για το άτομό τους. Με τον φάυλο κύκλο μάλιστα που δημιουργείται, οι προσδοκίες τους επιδρούν τόσο στη δική τους συμπεριφορά όσο και στην ερμηνεία της συμπεριφοράς των άλλων. Το θέμα των προσδοκιών συμπεριλαμβάνει μάλιστα και τον εκπαιδευτικό, ο οποίος θα πρέπει να εξετάζει τις δικές του πρώτιστα προσδοκίες για κάθε μαθητή, με τον οποίο θα ήθελε να ασχοληθεί ιδιαίτερα. Θα πρέπει να εξετάσει από πού προέρχονται, κατά πόσο είναι ρεαλιστικές για το συγκεκριμένο μαθητή ή απλά του τις υπέβαλλε η συμμαθητική ομάδα. Ένας τέτοιος προβληματισμός είναι μια σημαντική προϋπόθεση για την επιλογή από την πλευρά του των πιο κατάλληλων παιδαγωγικών χειρισμών.

Παιδαγωγικοί χειρισμοί με βάση τα δεδομένα του κοινωνιομετρικού τεστ

Ο εκπαιδευτικός μπορεί να επισημάνει με τη βοήθεια του κοινωνιομετρικού τεστ τις υποομάδες ή τις κλίκες, και από τις απαντήσεις των παιδιών να βοηθηθεί, ώστε να αποκαλύψει τους λόγους του σχηματισμού τους. Από εκεί και πέρα, έχοντας στη διάθεσή του τα απαραίτητα στοιχεία, θα μπορεί να προχωρήσει στους ανάλογους χειρισμούς, για να επιφέρει την ισορροπία ανάμεσα στις αντίθετες δυνάμεις που συντελούν στη διάσπαση της συνοχής της τάξης. Θα έχει για παράδειγμα τη δυνατότητα να βοηθά στον σχηματισμό ομάδων εργασίας, στηριζόμενος στις πληροφορίες που αποκόμισε από το κοινωνιομετρικό τεστ. Αυτό το μέτρο βοηθά ιδιαίτερα τους αδύναμους κοινωνικά μαθητές να αναπτύξουν σχέσεις, τις οποίες δε θα δημιουργούσαν, αν ο σχηματισμός των ομάδων ήταν εντελώς ελεύθερος. Διότι χωρίς την παρέμβασή του σχηματίζονται συχνά κάποια «απομεινάρια» ομάδων, με μέλη τα οποία έχουν χαμηλή κοινωνική εκτίμηση και απορρίπτονται από τους συναδέλφους τους. Οι μαθητές που απαρτίζουν τέτοιες ομάδες χάνουν την ευκαιρία να πετύχουν επιθυμητές επαφές με συμμαθητές υψηλότερου «status» και αυτό έχει ως συνέπεια τη δημιουργία ηγετικών ομάδων, που όλο και μεγαλώνουν την κοινωνική απόσταση από την υπόλοιπη τάξη και εμποδίζουν την ολοκλήρωσή της σε μια μεγάλη ομάδα.

Οι ομάδες εργασίας, καλό είναι να περιλαμβάνουν μαθητές με ποικίλες δυνατότητες επίδοσης και διαφορετικό κοινωνικό «status». Η κοινωνιομετρία προτείνει να σχηματίζονται ομάδες, των οποίων ο μέσος όρος status και επιδόσεων είναι παρόμοιος. Μ' αυτόν τον τρόπο οι αδύνατοι μαθητές δε χάνουν την επαφή τους με τα «standards» επίδοσης της τάξης και μαθητές με χαμηλές επιδόσεις ή με ελλιπή κοινωνικότητα έχουν την ευκαιρία να αναπτύξουν **κοινωνικές δεξιότητες**, όπως είναι η **ετοιμότητα για βοήθεια**, η **αποδοχή των ευθυνών** κ.λ.π.

Δε σημαίνει βέβαια ότι είναι πάντα επιθυμητή ή αναγκαία η διάλυση των κλικών, αντίθετα μπορεί μερικοί μαθητές να δυσαρεστηθούν από την απομάκρυνσή τους από τους επιθυμητούς συνεργάτες στη σχολική εργασία ή από τους επιθυμητούς συντρόφους στο θρανίο και να προκύψουν τέτοιες αντιδράσεις, που βέβαια μόνο στη βελτίωση του κλίματος της τάξης δε θα συμβάλλουν.

Όπως προαναφέρθηκε, δεν είναι απαραίτητα αρνητική η λειτουργία όλων των κλικών, άλλωστε ένας ορισμός περιγράφει τις φιλικές κλίκες απλά ως «υποομάδες που χαρακτηρίζονται από υψηλή συνοχή και εντατική αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών τους». Αντίθετα υπάρχουν κλίκες, των οποίων οι λόγοι σύμπληξής τους δεν έχουν σχέση με κάποια δυσαρέσκεια ή την πρόθεση να ξεχωρίσουν από τους υπόλοιπους συμμαθητές ή να διαταράξουν με τη συμπεριφορά τη λειτουργία της τάξης. Μπορεί μάλιστα μία κλίκα με ηγετικό ρόλο στον κοινωνικό ιστό της τάξης να χρησιμεύσει ως συνδετικός κρίκος για να συνδεθούν γύρω από αυτήν και άλλες υποομάδες ή άτομα και να συντελέσει έτσι στη βελτίωση της συνοχής της τάξης ως συνόλου.

Η συνοχή στην ομάδα είναι ένα ζητούμενο και προϋπόθεση για τη βελτίωση των κοινωνικών σχέσεων και τη βελτίωση της απόδοσής της. Σ' αυτήν μπορεί να συμβάλλει και ο εκπαιδευτικός της τάξης, εάν επιδιώξει να

αποκτήσει η τυπική ομάδα της τάξης τη **νοοτροπία άτυπης ομάδας**. Αυτό μπορεί να το επιτύχει, αν καταρχήν **μεταβάλει το ρόλο του**, ξεπερνώντας την τυπική διαφοροποίηση, που στηρίζεται στις επίσημες προδιαγραφές για την εκπαίδευση. Αν κατορθώσει να τη μετατρέψει σε άτυπη διαφοροποίηση, που θα στηρίζεται στην αναγνώριση από την πλευρά των μαθητών του ότι διαθέτει το απαιτούμενο προβάδισμα σε γνώσεις και ικανότητες, ότι χαρακτηρίζεται από ετοιμότητα για αλληλοκατανόηση και ότι χειρίζεται με επιτυχία τόσο τις δικές του σχέσεις με τους μαθητές όσο και τις σχέσεις μεταξύ συμμαθητών. Στην ίδια κατεύθυνση θα συντελέσει και η καθιέρωση συμμετοχικών διαδικασιών για τον καθορισμό των στόχων και των δραστηριοτήτων της τάξης του.

O R. Nash (1973), πρότεινε να έχει κάθε τάξη κάποια διακριτικά, όπως π.χ. ένα όνομα. Αυτή η διάκριση θα την κάνει βέβαια περισσότερο ανταγωνιστική προς τις άλλες τάξεις, θα συμβάλλει όμως στη συνοχή της και θα αυξήσει τον ενθουσιασμό των μελών της για ομαδική εργασία και δραστηριότητες.

Για να ολοκληρωθεί η προσπάθεια για τη βελτίωση της τάξης ως ομάδας και την εγκαθίδρυση μέσα σ' αυτήν καλύτερων κοινωνικών σχέσεων, πρέπει ο εκπαιδευτικός να ασχοληθεί ιδιαίτερα με τους μαθητές, που φαίνεται να μειονεκτούν ή να παρουσιάζουν προβλήματα στις κοινωνικές τους σχέσεις

Οι μαθητές αυτοί θα καταφέρουν να βγουν από την απομόνωσή τους, αν το κοινωνικό περιβάλλον της τάξης προσφέρει τις κατάλληλες συνθήκες για να βελτιώσουν την αυτοεικόνα τους, να μειώσουν το άγχος τους για τις κοινωνικές σχέσεις και καταφέρουν να πετύχουν επιθυμητές επαφές. Χρειάζονται καταρχήν τη βοήθεια του εκπαιδευτικού για να βελτιώσουν την αυτοεικόνα τους και αυτό θα γίνει, αν τους δοθούν ευκαιρίες επιτυχίας μέσα στα πλαίσια της σχολικής εργασίας και των άλλων σχολικών δραστηριοτήτων. Τις εμπειρίες επιτυχίας μπορούν να τις αποκτήσουν οι μαθητές, αν ο εκπαιδευτικός:

- **Λαμβάνει υπόψη του τα όρια των δυνατοτήτων τους** για επίδοση, όπως και της ταχύτητας για εργασία, όταν τους αναθέτει κάποια εργασία (Ματσαγγούρας 2000).
- **Τους ενθαρρύνει σε επιτυχίες**, είτε με ιδιαίτερες συζητήσεις είτε δίνοντάς τους ευκαιρίες για νέες προσπάθειες (π.χ. περισσότερα κείμενα, ή ασκήσεις). Στις τυχόν συζητήσεις που θα κάνει, θα πρέπει να φανερώνει θετικές προσδοκίες για τις μελλοντικές επιδόσεις τους (Μπασέτας 1999) .
- **Διακρίνει ειδικές ικανότητες** και δημιουργεί συνθήκες, στις οποίες αυτές μπορούν να χρησιμοποιηθούν π.χ. ανάθεση θεατρικού ρόλου στο σχολικό θέατρο, όταν διακρίνει υποκριτικό ταλέντο ή ανάθεση κατασκευής κάποιου προπλάσματος, αν διακρίνει κατασκευαστικές δεξιότητες.
- **Δείχνει εμπιστοσύνη** σε παιδιά, που έχουν προκαλέσει αντίθετες προσδοκίες από τη μεριά των συμμαθητών τους, **αναθέτοντάς τους καθήκοντα ή αποστολές** που χρειάζονται υπευθυνότητα και παρέχουν κύρος (Asher & Coie 1990).

Άλλη σημαντική βοήθεια του εκπαιδευτικού είναι και η υποστήριξη αυτών των μαθητών για να μειώσουν το άγχος κοινωνικής απόρριψης που αναπτύσσουν. Η **ομάδα συνομηλίκων** αποτελεί για τα παιδιά αυτής της ηλικίας μία **«ομάδα αναφοράς»** (reference group). Ομάδα δηλαδή με την οποία θέλουν να ταυτίζονται, να αντιμετωπίζουν την κοινωνική πραγματικότητα και να βρίσκουν υποστήριξη. Από τις πιο βασικές επιδιώξεις τους είναι η **ένταξη στην ομάδα συνομηλίκων**, πράγμα που τους προκαλεί ανάλογα υψηλό **άγχος απόρριψης**. Στα απομονωμένα μέλη της ομάδας και ιδιαίτερα στα αγνοημένα ή παραμελημένα τα αισθήματα φόβου και ανασφάλειας είναι συνήθως ισχυρά, γι' αυτό και τα παιδιά αυτά αποφεύγουν να επιδιώξουν κοινωνικές επαφές, εφόσον υπάρχει η πιθανότητα να νιώσουν την απογοήτευση της απόρριψης. Για τη μείωση αυτού του φόβου συμβάλλουν σημαντικά:

- Ο **έπαινος** και η **ενθάρρυνση**, όταν αυτοί οι μαθητές παρουσιάζουν κοινωνικές δραστηριότητες, όπως κάποια πρωτοβουλία στην ομαδική εργασία ή συνεισφορά στη διεξαγωγή του μαθήματος.
- Η **επαφή των μαθητών με υψηλό άγχος** με μαθητές που έχουν λιγότερο άγχος, ώστε να αποκτήσουν οι πρώτοι ένα διαφορετικό μοντέλο και να αντιμετωπίσουν την κατάσταση από διαφορετική σκοπιά παίρνοντας παράδειγμα από τους συμμαθητές τους.
- Το ευνοϊκό περιβάλλον και η **ανεκτική συμπεριφορά** των συμμαθητών τους. Όταν οι μαθητές μάθουν να δέχονται τον Άλλο σαν διαφορετικό, τότε επικρατεί ανάλογα ανεκτικό κλίμα στη σχολική τάξη και δεν οφείλει κανείς να συστέλλεται ή να έχει συμπεριφορά διαφορετική απ' αυτή που τον εκφράζει. Έχει διαπιστωθεί σχετικά ότι ποικίλλει από τάξη σε τάξη η ανοχή που δείχνουν τα μέλη της σε διάφορες συμπεριφορές και αυτό οφείλεται στις νόρμες που ισχύουν σ' αυτήν. Επιπλέον η αποδοχή που δείχνουν τα μέλη της στο διαφορετικό, π.χ σε μαθητές με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, εξαρτάται από τις αντιλήψεις που επικρατούν στο πλαίσιο της.

Με το κοινωνιόγραμμα δεν αποκαλύπτονται μόνον τα απομονωμένα άτομα, αλλά και κάποιες **επιθυμίες τους για επαφές**, με άτομα συνήθως υψηλότερου «status» από το δικό τους. Ο εκπαιδευτικός μπορεί να βοηθήσει αυτούς τους μαθητές να πετύχουν τις επιθυμητές επαφές τους, δημιουργώντας ευνοϊκές συνθήκες, όπως η ανάθεση ομαδικής εργασίας με συνεργάτες που έχουν επιλέξει. Η αλλαγή της θέσης τους στο χώρο της τάξης, είναι επίσης βοηθητικό μέσο, διότι έτσι δημιουργείται η συνθήκη της εγγύτητας (proximity), η οποία είναι προϋπόθεση για την έναρξη αλληλεπίδρασης. Στην περίπτωση που θα συγκροτούσαν ομάδες εργασίας ο εκπαιδευτικός πρέπει να εξετάζει, αν ικανοποιήθηκε μια τουλάχιστον επιθυμία επιλογής για κάθε μαθητή. Στην αντίθετη περίπτωση υπάρχει ο κίνδυνος οι ομάδες εργασίας να αποτύχουν στο έργο που θα τους ανατεθεί, λόγω αντιδράσεων των μελών τους και απροθυμίας για συνεργασία.

Μέσα στην τάξη υπάρχουν συχνά και κάποιοι μαθητές, οι οποίοι είναι μόνο σωματικά παρόντες. Δεν δείχνουν κανένα ενδιαφέρον για τη ζωή της τάξης και μένουν αποτραβηγμένοι χωρίς να εκφράζουν καμιά επιθυμία επαφής με τους συμμαθητές τους. Αιτία αυτής της αδιαφορίας τους μπορεί να είναι το ότι συμμετέχουν σε κάποια άλλη εξωσχολική ομάδα συνομηλίκων, που ασκεί πάνω τους μεγάλη επιρροή και θεωρείται από την πλευρά τους κάτι το πολύ σημαντικό. Αυτό έχει ως συνέπεια να περιφρονούν τη συμμαθητική ομάδα, ή να αισθάνονται αυτάρκειες από τη συμμετοχή τους στην εξωσχολική ομάδα. Είναι χρήσιμο να επιδιώξει ο εκπαιδευτικός ιδιαίτερες συζητήσεις με αυτούς τους μαθητές, στις οποίες θα πρέπει να τους δείξει πόσο άδικο έχουν να περιφρονούν τους συμμαθητές τους, με τους οποίους ούτως ή άλλως περνούν μαζί ένα μεγάλο μέρος του χρόνου και έχουν συμφέροντα και επιδιώξεις, που εξαρτώνται πάντα από την αρμονική κοινή προσπάθεια και τη συνεισφορά όλων. Ένας τρόπος για να ενταχθούν κι αυτά τα παιδιά στην ομάδα της τάξης ως ενεργά μέλη, είναι η ανάθεση καθηκόντων χρήσιμων για την κοινή ζωή.

Ο εκπαιδευτικός βέβαια θα γίνει αποδεκτός από τους μαθητές, αν λειτουργεί ως μέλος και συντονιστής της ομάδας της σχολικής τάξης. Προς αυτήν την κατεύθυνση βοηθούν η **αλληλογνωριμία** και η **εξοικείωση**, η **ανάπτυξη κανόνων για την ομαδική ζωή**, η **οργάνωση του χώρου της σχολικής τάξης** και οι **συνεργατικές μέθοδοι διδασκαλίας** (από κοινού καθορισμός στόχων και δραστηριοτήτων) και τελικά οι αφιέρωση κάποιου χρόνου και προσπαθειών για τη βελτίωση των κοινωνικών σχέσεων στη σχολική τάξη.

Συνοπτική παρουσίαση από το βιβλίο Μπίκος, Κ. (2004): Αλληλεπίδραση και κοινωνικές σχέσεις στη σχολική τάξη. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Allport, G. (1954): *The Nature of Prejudice*. Reading: Addison-Wesley
- Γεώργας, Δ. (1995): *Κοινωνική Ψυχολογία*. Τομ. Α'. Αθήνα
- Γεωργογιάννης, Π. (1996): *Θεωρίες της κοινωνικής ψυχολογίας*. Τομ. II.
Αθήνα: Gutenberg
- Duck S. (1992): *Human Relationships* (2nd Edn). London: Sage
- Hogg, M. & Vaughan, M. (1998): *Social Psychology*. London: Prentice Hall
- Hollander, E. (1986): *Principles and Methods of Social Psychology*. New
York: Oxford University Press
- Μίτλης, Α. (1998): *Οι μειονότητες μέσα στη σχολική τάξη*. Αθήνα: Οδυσσέας
- Moscovici, S. (1972) (Ed.): *Introduction a la psychologie sociale*. Paris : Larousse
- Χατζηχρήστου, Χ. (2004): *Εισαγωγή στη Σχολική Ψυχολογία*. Αθήνα: Ελληνικά
Γράμματα